

УДК 007 : 821.161.2-6.09

ПРОЄВРОПЕЙСЬКІ ПОГЛЯДИ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДОРОБКУ П. КУЛІША

ТИМОФЄЄВА Катерина,

аспірантка,

Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, 01133, Україна, e-mail: voix@ukr.net

Стаття присвячена висвітленню епістолярного доробку першого європейця серед українців – Пантелеймона Куліша, непересічна постать якого й донині залишається загадкою в українській культурі XIX ст. Мета статті полягає у виявленні європейських цінностей на основі загальнонаціональних ідей українського суспільства. П. Куліш завжди стояв на шляху великої європейської культури, відроджуючи національні інтереси України, бо це можливо лише завдяки власним національним здобуткам, які формуються через мову, звичаї та обряди, тобто все те, що може самоідентифікувати будь-яку національність. Створення українського національного простору є запорукою успішного та гідного життя українського народу.

Ключові слова: П. Куліш, епістолярій, європейський контекст, національна самоідентифікація.

PRO-EUROPEAN VIEWS IN THE EPISTOLARY HERITAGE OF P. KULISH

The article is sanctified to illumination of epistolary work of the first European among Ukrainians – to Pantelejmon Kulish, outstanding personality that and to this day it remains a puzzle in the Ukrainian culture of XIX of century. Aim of the article consists in the exposure of the European values on the basis of national ideas of Ukrainian society. Kulish always stood on the way of the large European culture, reviving national interests of Ukraine, because it maybe only due to own national achievements, that is formed through a language, customs and ceremonies, id est all that can self-identify any nationality. Creation of Ukrainian national space is a mortgage successful and deservingly life Ukrainian.

Key words: P. Kulish, lettre, epistola, European context, national self-definition.

Вступ. Епістолярна спадщина Пантелеймона Куліша розпорошена по різних архівних установах не лише України (Київ: відділ рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України, відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Центральний державний історичний архів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України; Чернігів: Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського та Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського; Львів: Центральний державний історичний архів України, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника; приватні колекції, зокрема І. Айзенштока), а й світу (Петербург: Відділ рукописів Російської національної бібліотеки в Петербурзі, Відділ рукописів Інституту російської літератури РАН – Пушкінський Дім, Російський державний історичний архів; а ще Москва, Відень, Прага та Варшава, а також архівні матеріали діаспори). Зрозуміло – це далеко не всі місця, де зберігалися чи й нині зберігаються рукописи П. Куліша. Однак наявність цього факту переконливо доводить непересічність його постаті та значення для української культури в цілому. Його ім'я багато років не лише замовчувалося (творчість була заборонена

для українського читача), а ще й потрактовувалося з позицій політичної доцільності, що завдало непоправних наслідків для сприйняття його нащадками. Тож настав час відродити неопінені забуті скарби не лише української літератури, а й культури. Ввести в науковий обіг епістолярні здобутки Куліша як інформаційний ресурс в архівах України, що дають нам можливість по-новому прочитати його листи та проаналізувати проєвропейські концепції розвитку української культури та історії, які є дуже актуальними в наш буремний час.

Не випадково П. Куліша називають пророком, ментором. Беззаперечним підтвердженням цьому є лист П. Куліша від 6 квітня 1856 р. до Параски Глібової «*До сих пор я мало сделал и, может быть, сделаю мало; но я знаю, что это малое по моей смерти поведет к великому*» [5, с. 282]. Ще в 1926 р. П. Рупін зауважував, що «остаточно одійшло вже в непам’ять те обурення, що викликали парадоксальні й несподівані, як на ті часи, думки Кулішеві і та загальна боротьба, що коло них точилася» [10, с. 65]. І тепер перед нами у загальному користуванні та відкритому доступі постають величезні архівні зібрання, серед яких чимало збереглося недрукованого епістолярного матеріалу. Тож у наслідок системних і скрупульозних наукових студій маємо з’ясувати загадкову постать Куліша, що сповнена протиріч і контрастів, оскільки його діяльність і творчий доробок вже понад сто років вивчається науковими колами. Навіть існує виокремлена наукова дисципліна – кулішевознавство, яка увібрала в себе сфери літературознавства, філології, філософії, культурології, історії та історіографії України, педагогіки та політології.

У 1920-х рр. видано значний масив листування П. Куліша з багатьма діячами культури, літератури і мистецтва тощо, що й започаткувало науковий підхід у виданні епістолярних текстів Куліша – П. Зайцев «Листи П. Куліша до Н. Білозерської», О. Дорошкевич «Куліш і Милорадовичева», М. Возняк «П. Куліш як інформатор галицького історія літератури (його листування з О. Огоновським), П. Рупін «М. П. Старицький та П. О. Куліш», М. Могилянський «П. О. Куліш у 90-х роках (Листи й документи), К. Студинський «3 листів П. Куліша до Омеляна Партицького», М. Слабченко «До історії відношень між П. О. Кулішем та Т. Г. Шевченком», Ол. Грушевський «Шевченко і Куліш»), Б. Шевелев «Сторінки з життя П. Куліша за 40-их рр.», С. Глушко «Листування П. Куліша з Л. М. Жемчужниковим», М. Сумцов «Пантелеймон Куліш», С. Єфремов «Провіяний Куліш». Усі ці джерела нами опрацьовані, вони заклали неймовірно підґрунття для мабутьних досліджень у царині епістолярного жанру і не дивлячись на їх поважний вік, а це вже сто років, і донині є актуальними за своїм змістом та викладом думок.

Серед сучасних науковців, хто досліджує це питання, є О. Федорук «Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. В 2. т. Листи», Є. та О. Нахліки «Пантелеймон Куліш: між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою», Н. Крутікова «Листи П. Куліша до В. Шенрока», С. Захаркін «Листи П. Куліша до Є. Тимченка», Н. Побірченко «Життя і постать Пантелеймона Куліша у листуванні, спогадах сучасників та шанувальників». Новий етап едиції Кулішевої спадщини розпочався із започаткування видання «Повного зібрання творів Куліша» у 35-ти т. за ред. Г. Грабовича, який так визначив його місце в історії української культури: «Пантелеймон Куліш є центральною, ключовою постаттю в становленні модерної української літератури і культури і водночас – рушієм і засновником новітньої української інтелектуальної, критичної думки та тих вимірів національної свідомості, які на ній будуються» [7, с. 7]. Але, на жаль, ніхто більш детально не зупиняється на аспекті саме загальноєвропейських принципів Куліша, які формуються на історичному національному підґрунті: до якого не лише входить Україна, а й творить його. Саме на засадах національних і вибудовується загальноєвропейська концепція розвитку та діяльності будь-якого суспільства. Ось чому П. Куліш був першим тогочасним українським європейцем. Влучно сказав про нього М. Драго-

манов – «один з українофілів – б'є в точку всесвітньої, людської культури, котра підніме наш народ» [8, 180].

Мета статті полягає в науковій реконструкції епістолярної спадщини П. Куліша, зосередженої в архівах України, а також у виявленні європейських принципів, покладених в основу творення української національної культури.

Методологія дослідження базується, насамперед, на методах архівознавства й джерелознавства, а також на біографічному аналізі (для реконструкції життєвого й творчого шляху П. Куліша), на історичному аналізі (для відтворення хронологічних меж, у яких відбувалося листування між адресатами), культурно-історичному методі (спрямований на виявлення загальноєвропейських принципів побудови українського суспільства).

Результати й обговорення. Кулішевий епістолярій є першорядним джерелом для розуміння літературних і суспільно-національних процесів ХІХ ст., про що свідчить кількість кореспонденції (а це близько трьох тисячі листів) та коло адресатів. Його кореспондентами були найрізноманітніші за суспільним становищем, національністю і фахом люди – серед них науковці, письменники, видавці, цензори. Були й видатні особистості, які відіграли важливу роль у становленні національної свідомості та творенні історії України: Г. Галаган, Тарновські – батько й син, Т. Шевченко, О. та М. Білозерські, М. Костомаров, М. Грабовський, Д. Мордовцев, І. Хильчевський, Д. Каменецький, С. Нос, Н. Стороженко, В. Барвинський, М. Лободовський, М. Юзефович, М. Максимович, Й. Бодяньський, П. Чуйкевич, А. Рамбо, С. Аксаков, М. Драгоманов, М. Павлик, Марко Вовчок, М. Номис (Симонов), дружина О. Білозерська-Куліш (Ганна Барвінок), П. Плетньов, О. Кониський, Л. Милорадовичівна, І. Пулюй, П. Сердюк, Ю. Крашевський та багато інших. Можемо назвати до сотні прізвищ людей, із ким листувався Куліш, і це всі яскраві та різноманітні постаті, або ж близькі по духу люди.

Лише після детального вивчення біографії П. Куліша можна приступити до опрацювання його епістолярної спадщини. Для того, аби дослідити суть і зміст кореспонденцій такої багатогранної особистості, П. Зайцев пропонує масив його листів поділити між багатьма спеціалістами, які можуть висвітлювати П. Куліша як художника слова, етнографа, перекладача Святого Письма, перекладача європейських поетів, критика, публіциста, політика, історика [4]. Недаремно П. Куліша називали «українським університетом», бо не було тієї галузі українознавства протягом півстоліття, де б не доложив своєї праці [4]. Щоб опрацювати його листи, потрібно застосувати такий об'єктивно-критичний аналіз, який би дав змогу не загубитися між суперечностями, серед яких заблукав у процесі своєї духовної еволюції сам П. Куліш [4]. П. Зайцев, започаткувавши наукову роботу над епістолярним матеріалом, зазначав: «щоб зрозуміти цю складну натуру, треба гострої критичної проникливості, а до неї – дуже багато запасу фактичних відомостей як про самого письменника та його погляди, так про ті обставини, серед яких він жив і розвивався, про тих людей, із якими він зустрічався на своєму віку, про ті впливи, яким він підлягав, про напрями, що так або інакше підходили до його діяльності» [4].

П. Куліш був активним тогочасним громадським діячем, тож йому не була байдужа доля України, він мав різні задуми й погляди на відносини з сусідами, але віра в Росію і надія на Польщу зрадили його і, наче для того, щоб уже до кінця пройти історичне зачароване коло української міжнародної політики, П. Куліш згадує про Туреччину і починає восхваляти османську культуру. Яскравий приклад Кулішевої мінливої вдачі, проте таке траплялося не лише з ним, як зауважив М. Слабченко [11]. Але єдине, що ніколи ще не зраджувало П. Куліша – це індивідуальна робота для українського слова і рідної культури. Він невтомно працює на своєму хуторі «українським пером» над давно розпочатим перекладом Шекспірових творів та Біблії. Це героїчне зусилля примусити українську мову

працювати на експресивних і термінологічних регістрах європейської та світової культури [9, с. 105].

П. Куліш перший серед українців, хто сповідував європейські принципи розвитку культури та життя. Чи не на інтуїтивному рівні він так палко і завзято прагнув до національної самоідентифікації українського народу через мову, звичаї та обряди. Адже, згідно з визначенням О. Пахльовської, істинно європейське – це пошук людської ідентичності в надрах національної та історичної специфіки, а істинно національне – це те, що занурене усім творчим змістом у художній та філософський досвід епох нашого культурного континенту [9, с. 113]. Тому то

«... освітлюючи в загальнодоступній формі важливі моменти минулого українського життя та привчаючи широкі маси до свідомого ставлення і розуміння рідної старовини» [3, с. 26]

П. Куліш усі свої зусилля спрямовував на майбутнє покоління, яке б мало продовжити його справу – пізнання власної культури. Він раніше від багатьох став розглядати історію та культуру України в загальноєвропейському контексті [2, с. 29].

П. Куліш неодноразово бував закордоном: з 1846–1847 рр. – відрядження до Пруссії, Саксонії та Австрії для вивчення слов'янських мов, літератур та історії; у 1858 та 1861 рр. – дві подорожі по Західній Європі (Німеччина, Швеція, Італія, Франція), які сприяли ознайомленню зі здобутками західноєвропейської цивілізації; у 1869–1871 рр. – перебування у Венеції, Відні та Празі; у 1878–1879 рр. – виїзд до Парижа разом із дружиною, відвідували картинні галереї, музеї Лувру та інших палаців, а також були присутні на публічних лекціях із історії та філософії у Сорбонні та Колеж де Франс. У листі до І. Пулюя від 10 березня 1879-го р. П. Куліш писав:

«У Парижі слухав щодня викладання історії та філософії, заходив іноді і до церковників. Там вищі школи стоять на сторожі про всякого охочого. Приходь, мов у церкву, сідай і слухай ні в кого не питаючись, нічого не платячи» [13, с. 41].

Про свої враження від подорожей, а особливо про життя в Європі та почуття, які виникли в митця, знайдемо у листі до П. Глібової від 21 червня 1861 р.: *«Жизнь, отделенная от нашей многими веками, дает мне возможность без помехи входит во все, что я видел, слышал, чувствовал, а это такое важное дело, что я готов остаться в Европе Бог знает сколько времени»* [5, с. 279].

Закордонні поїздки мали величезний вплив як на емоційний, так і на інтелектуальний стан Куліша, про це ми можемо довідатися у листі до П. Глібової від 28 травня 1861 р.:

«На сердце у меня стало веселей, когда я очутился на чужой земле, посреди чужого языка. Хотя патриотизм и запрещает произносить хулы на родную землю, но, право, я почувствовал как будто я бежал на родину из чужой стороны: столько пошлостей, глупостей и гадостей перетерпела душа моя от просвещенных представителей несчастной нашей Украины... Одним словом, я болен и мне надо лечиться чужими языками, чужими нравами, чужой историей» [5, с. 278].

З цієї кореспонденції перед нами постає роздвоєність, супечливість Кулішевої пошти: патріот України, який у душевних пориваннях залишає Україну заради чужих духовних цінностей, але ж насправді П. Куліш «тікає» заради нових відчуттів і знань, якими збагатить українську культуру і розширить європейську. Підтвердженням правдивості наших думок є стаття П. Куліша «Простонародность в украинской словесности», у якій сам автор зазначає:

«европейская цивилизация не представляет для нас чего то ненавистного, как для московских славянофилов, которые объявили Запад гнилым и избрели какое-то русское воззрение на науки и искусство. Мы изуча-

ем дружески все, что выработано другими обществами и народами, но благ для нашего народа ожидаем только от своеобразного развития его собственных нравственных сил и от увеличения средств к жизни на его родной почве» [15, с. 19].

Викривлена уява про постать П. Куліша зумовлена цензурою та політикою Російської імперії, тому його творчі доробки друкувались у «покаліченому» вигляді, тож поки не буде вивчено цензурного та листовного матеріалу, що дійшов до наших днів, ми не зможемо правдиво прочитати історію його життя через призму епістолярію, не зможемо досягти правдивості його думок і поглядів, які він сповідував. А головне – не знатимемо тієї правди, якої він так прагнув усе своє життя.

На підтвердження проєвропейських ідей П. Куліша знаходимо серед кореспонденцій до О. Партницького рядки, в яких зазначена філософська категорія поняття правди: *«Здорова громада не боїться щирості; а наше знамено між політиками – правда. Доки поважатимемо правду, доти в нас буде своє обличчя і своя будучина. Праведна цивілізація має єдину мету – правду. Нехай же, як собі хоче, гордо несеться багатий, могутий і прославлений, – не переважить нас він, коли пройшов світ брехнею. Наша старовина показала себе не згірше від усякого іншого народу, стоявши за правду; наша будучина станеться також не чим іншим, як правдою» [12, с. 12].*

Цей лист є знаковим для нашого політичного сьогодення.

Не маючи змоги через суворі цензурні утиски вільно висловлювати думки й погляди на громадсько-політичні та національні теми публічно, П. Куліш, зрозуміло, мусив шукати для себе аудиторію іншим шляхом. І для цього він здебільшого користувався персональними знайомствами, використовуючи інструментарій епістолярію. Він прагнув відділяти поняття народ від нації, до ширшого розуміння української національної ідеї, закладав перші підвалини для виходу української культури на європейські шляхи [10, с. 67].

Листи П. Куліша мали сильний вплив на адресантів, із якими спілкувався і можливо навіть мав близькі стосунки, але і його адресати також різнилися своїми політичними поглядами, розумовими здібностями й належали до різних верст суспільства. Усе це й відбилося на його світогляді. Саме такий такий процес між адресантом і адресатом називається взаєморецепцією, яка неминуче присутня у діалозі між двома листовними співрозмовниками, і в результаті якої П. Куліш залучав не лише до свого спілкування, а й до своєї діяльності, що базувалася на відродженні національної ідеї та розвитку української культури. До цього кола був уведений і громадсько-політичний діяч О. Барвінський, який працював над створенням читанки для школярів гімназії, де планувалося подати взірці усної народної творчості й твори українських письменників XIX ст. О. Барвінському бракувало досвіду та відомостей про українських діячів писемності для укладання такої читанки, тож через лист до М. Лисенка він заочно познайомився з П. Кулішем, який із задоволенням надав необхідну інформацію. Надалі О. Барвінський звертався до П. Куліша як до експерта, який знав «хто розивав, а хто не розивав українське слово» [1, с. 191]. У листі до О. Барвінського від 21 квітня 1869 р. П. Куліш зауважив:

«На читанку я дивлюся так, що з неї учні зачерпатимуть хорошо смаку і доброго розуму. Тим треба в неї ввібрати тільки найкраще з найкращого» [1, с. 175].

П. Куліш з великою надією дивився на майбутнє покоління, яке достойно оцінить здобутки попередників, та вірив у прийдешніх читачів та об'єктивних критиків. Але для початку їх треба виховати на найкращих зразках української літератури.

І далі, цитуючи П. Куліша, – «я успокоююся душею тільки в будущих поколіннях, покликаних до самопізнання і до самодіяльності на своїй рідній землі...» [6].

Знання іноземних мов дало можливість П. Кулішеві розширити коло своїх адресантів, про що свідчать листи до Вацлава Ганки (чеськ. філолог, поет, громадський діяч) та Альфреда Рамбо (франц. історик і політик). У листі до В. Ганки від 28 квітня 1846 р. він із великим захопленням і доброзичливістю звертається:

«Вельможний і Високоповажний Пане! Чуючи про вас, чехів, як ви щиро працюєте, радуємось ми серцем. Розложили ви серед Славянщини таке огнище, що за Вами да й нас стало трохи виднійше. Не знаючи, як Вас дякувати, посилаємо вам од себе гостинчик¹. Не здивуйте, Панове, що такий убогий. Чим багати, тим і ради. З правдивим ушанованнем Вашої Милости прихильний слуга. П. Куліш рукою власною» [7, с. 82].

У кореспонденціях до М. Драгоманова знаходимо відомості про листування П. Куліша з А. Рамбо, зокрема лист П. Куліша до М. Драгоманова від 6 серпня 1875-го, в якому адресант повідомляє, що

«Примером моего либерализма может служить посланная Альфреду Рамбо статья моя: Русская козакомания. Этого направления я придерживусь и в тех томах истории, которые если угодно небесам, будут печататься за границей» [3, 5].

Також у листі до М. Драгоманова П. Куліш згадує про свій план, який запропонував французькому вченому щодо видання «Истории» французькою мовою, але цей план не був реалізований [3, с. 4]. П. Куліш розумів великі можливості та широкі горизонти для реалізації своїх творчих планів на теренах західної Європи:

«Меня в Швейцарии привлекает возможность печатать невозможное в Австрии, а вслед за тем и возможное. Моя невинная по заглавию поэма принадлежит в невозможному» [3, с. 5–6].

Одна з головних заслуг П. Куліша – чудове художнє чуття та знання української мови. Ще змолоду він виробив міцну й соковиту українську літературну мову, пристосувався цілком до її синтаксичного складу, назбирав вражаючий лексичний матеріал, яким орудував майстерно. Його надзвичайний хист до мовознавства знайшов прекрасний вияв в українській мові, бо саме тут він почував себе творцем, і заради рідної мови вивчив англійську, німецьку, французьку, польську, єврейську, шведську, щоб перекладати великі літературні твори інших народів на українську [14, с. 30]. П. Куліш намагався долучити українського читача до європейської літератури через переклади літературних творів українською мовою. Робив усе можливе, аби рідна мова мала необхідні ресурси та інструментарій для відтворення краси іншомовного слова в національному перекладі. У цьому плані П. Куліш зробив багато цінного й корисного. Немаючи можливості видавати переклади в Україні, видавав їх за кордоном. З В. Шекспіра П. Куліш переклав 13 драм, зокрема й головні його трагедії. Хоч вороги українського слова ганили П. Куліша за переклади й глузували з них, він не звертав на це уваги й ретельно перекладав до самої смерті [14, с. 56]. У кореспонденції до О. Барвінського від 26 серпня 1881 р. зізнається:

«Коли б Шекспір зробився читанням любим, це отверезило б нашу літературу мізерну й дало б їй крила. А коли б комедії і трагедії Шекспірові зібрали земляків до театру, то це була б найкраща для них школа, ніж усі наші писання й співання. Така моя мета; така спонука до перекладу Шекспірових творів» [1, с. 189].

П. Куліш вважав, що долучитися до європейської спільноти можна лише завдяки власним національним здобуткам. На підтвердження цієї тези пропонуємо виїмку з листа П. Куліша від 29 серпня 1881р. до О. Барвінського:

«Ви пишете: “Чим би моє ім’я мало причепитися до вартості Шекспіра – не знаю”. Ваше ім’я яко видавця, набере певної вартості, яко діятеля національності, – хоча воно і так має вже її доволі, і це може Вам здаватись такою добавкою, що і дбати про те нічого. Та не хай же знають люди, котрі матимуть Шекспірові твори, а інших Ваших книжок не мають, що є в Галичині такій діятель, до котрого часом трапиться обернутися за порадою чи що» [1, с. 311].

П. Куліш є автором кулішвки (фонетичний правопис), яку використовував у «Записках о Южной Руси» та «Грамматці», створеної для школярів, а також у журналі «Основа», тож цей правопис в історії українського національного й культурного відродження має величезне значення. Кулішівка розширила джерельну базу освіти і стала засобом національно-культурного єднання. Листуючись з М. Карачевською-Вовківною П. Куліш 7 липня 1892 р. закликав:

«Наздоганяймо європейців робом Великої Руси, а тим часом дбаймо про свою словесну автономію, творімо своє автономічне майбутнє, знаймо добре, що ми в себе дома, серед своєї рідної сім’ї, у своїй рідній хаті, що ніхто нам її не дасть, ніхто не відійме, ніхто ж і не обігріє та й не освітить її так, як ми самі» [8, с. 192].

Не менш вартісним у доробку П. Куліша є видання журналу «Основа», в якому друкувалися талановиті люди України з цікавими літературними, історичними, етнографічними та публіцистичними статтями. Недаремно у листі до Г. Галагана П. Куліш написав:

«Спасіння нашого краю в нашому слові» [6, с. 28].

Мова – як невід’ємний складник національного становлення у загальноєвропейському контексті – також чітко простежується у поглядах П. Куліша, якими він поділився з П. Глібовою у листі від 24 червня 1864 р.:

«Мы приняли систему правописания фонетическую, а не этимологическую, и знаменитые филологи европейские нас одобряют. Дело прежде идет о выражении звуков, как слышет их ухо, что весьма важно при нынешних обстоятельствах. “Правильное” письмо заведет нас Бог знает куда» [5, с. 283].

І продовжуючи цей лист, адресант дуже рішуче заявляє про свої національно-громадські позиції:

«Мы сами себе правило – в этом наше преимущество, которым надо пользоваться» [5, с. 283].

Дуже актуальним та болючим, а де в чому й спекулятивним залишається питання мови, ставлення до східного сусіда та нашого рівня національної самосвідомості. На всі ці питання, ніби як пророк, П. Куліш дає відповіді в листі до О. Партицького (український учений-мовознавець, етнограф, історик, педагог, громадський діяч) від 28 травня 1867 р., де адресант подає свої толеранті, виважені, помірковані, але чітко сформовані погляди:

«Своя мати любійша чоловікові за чужу. Свій батько – рідніший. На цьому аргументі мусимо стояти, а не на тому, що сусіди наші – люди бездушні, безголові і т. д. Є і в них душа, тільки своя, не про нас; і головою їх нам не подоба думати. Вони не нами, а ми не їми процвітемо; вони нам, а ми їм хвали не придбаємо. Усяка сила і краса росте з свого кореня. Наш корінь – у нашій землі, наша будучина зародилась у нашій старосвітщині» [12, с. 15–16].

І тут ми теж простежуємо європейські принципи національного характеру.

Висновки та перспективи. Листування є невичерпним додатковим джерелом у вивченні не лише діяльності чи історії особи або установи, але й відображенням почуттів, думок, ідей, які керували адресантом у момент творення листа.

Листи П. Куліша – це живий літопис нашого культурно-національного життя протягом півстоліття – від 40-х до 90-х рр. ХХ ст. Образ П. Куліша – це образ живої людини, з її недоліками, тривогами, вічним пошуком ідеалу, яка змінювала думки й погляди, але непохитно вірила в істинність української національної ідеї. П. Куліш має велике значення в історії українського національного самопізнання, письменства й науки. З П. Кулішем боролися, полемізували, забороняли, але врешті настала доба об’єктивного, наукового вивчення його творчого доробку. Він був ініціатором у громадських справах і агітатором національних ідей, про що свідчить величезний масив епістолярних джерел.

Листи П. Куліша постають величезним інформатором не лише в тогочасному, а й сучасному культурному просторі, бо, як відомо, історія повторюється.

П. Куліш був і залишається нерозкритим і непрочитаним до кінця феноменом ХІХ ст., нам залишається лише кожного разу віднаходити нові й нові факти, явища, події, що так чи інакше мали вплив на його становлення і як особистості, і як головного рушія національної ідеї. Саме європейські цінності й базуються на основі національних ідей кожного народу й нації. Тож П. Куліш був першим європейцем серед українців, який так палко відстоював національні інтереси, що є запорукою існування будь-якої нації.

1. Барвінський О. Спомин з мого життя. – Львів, 1912. – 336 с.
2. Грінберг Л. П. Куліш як культуролог: орієнтири, цінності, концепції // Бібліотечна планета. – №4. – 2000. – С. 28–29.
3. Грушевський О. Шевченко і Куліш // Шевченківський збірник. Т 1. – Петербург, 1914. – С. 17–23.
4. Зайцев П. Видання творів Куліша // Книгарь. – 1919. – №23/24. – С. 48–56.
5. Ів. К-Й. До життєпису Куліша. На прикладі листів з П. Глібовою // Червоний шлях. – 1924. – №8/9. – С. 268–285.
6. Книгарь. Літопис українського письменства. Київ: Товариство «Час», 1919.
7. Куліш П. Повне зібрання творів. В 2. т. Т. 1: Листи. – Київ: Критика, 2005. – 648 с.
8. Могілянський М. П. О. Куліш у 90 роках (Листи й документи). – Червоний шлях. – 1925. – С. 180–200.
9. Пахльовська О. Україна: шляхи до Європи через Константинополь // Сучасність. – 1994. – №2. – С. 101–113.
10. Рудін П. М. П. Старицький та П. О. Куліш. // Життя й революція. – 1926. – С. 64–75.
11. Слабченко М. До історії відношень між П. Кулішем та Т. Шевченком // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харків, 1909. – Т. 18. – С. 345–358.
12. Студинський К. З листів П. Куліша до Омеляна Партицького. – Львів, 1903. – 23 с.
13. Студинський К. П. О. Куліш: Матеріяли і розвідки. В 2 ч. Ч. 2. Львів: Накладом наукового товариства імені Шевченка. 1930. – С. 41.
14. Сумцов М. П. О. Куліш // Рідне слово. – Полтава, 1919. – С. 54.
15. Теліга І. Куліш-критик (Принципи етнографічної точності) // Україна. – 1929. – С. 88–102.

1. Barvinskyi, O. (1912), «*Spomyn z moho zhyttia*» [Reminiscence from my life], Lviv, Ukrainian.

2. Hrinberh, L.P. (2000), Hrinberh, L.P. «Kulish yak kulturoloh: oriientyry, tsinnosti, kontseptsii» [Kulish as a culturologist: landmarks, values, concepts] *Bibliotekna planeta*, no. 4, pp.28–29.

3. Hrushevskiy, O. (1914), «Shevchenko and Kulish», *Shevchenkovskiyi zbirnyk*, vol.1, pp.17–23.

4. Zaitsev, P. (1919), «Publication of works by Kulish», *Knyhar*, no, 23/24, pp.48–56.

5. Iv, K-Y. (1924), «To the biography of Kulish. On the example of letters from P. Hlibova», *Chervonyi shliakh*, no.8/9, pp.268–285.
6. «Knyhar. Litopys ukrainskoho pysmenstva» (1919), [Bookstore Chronicle of Ukrainian Writing], Kyiv: Tovarystov «Chas», Ukrainian.
7. Kulish, P. (2005), *Povne zibrannia tvoriv. V 2. t. T. 1: Lysty [A complete collection of works. In 2 vols. vol. 1: Letters]*, Kyiv : Krytyka, Russian.
8. Mohylianskyi, M. (1925), «P. O. Kulish in 90 years (Letters and documents)», *Chervonyi shliakh*, pp. 180–200.
9. Pakhlovska, O. (1994), «Ukraine: Road to Europe through Constantinople», *Suchasnist*, no.2, pp. 101–113.
10. Rulin, P. (1926), «M. P. Staritsky and P. O. Kulish», *Zhyttia y revoliutsiia*, pp. 64–75.
11. Slabchenko, M. (1909), «The history of the relationship between P. Kulish and T. Shevchenko», *Sbornik Khar'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, vol. 18, pp. 345–358.
12. Studynskyi, K. (1903), «Z lystiv P. Kulisha do Omeliana Partytskoho» [From the letters of P. Kulish to Omelyan Partzky], Lviv, Ukrainian.
13. Studynskyi, K. (1930), «P. O. Kulish: Materialy i rozvidky. V 2 ch. Ch. 2.» [P. O. Kulish: Materials and Intelligence. In 2 parts 2. Part 2.], Lviv: Nakladom naukovohto tovarystva imeni Shevchenka, Ukrainian.
14. Sumtsov, M. (1919), «P. O. Kulish», *Ridne slovo*, p.54.
15. Teliha, I. (1929), «Kulish-critic (Principles of Ethnographic Accuracy)», *Ukraina*, pp. 88–102.

UDC 007 : 821.161.2-6.09

PRO-EUROPEAN VIEWS IN THE EPISTOLARY HERITAGE OF P. KULISH

Tymofieieva Kateryna, PhD student,

Kyiv National University of Culture and Arts, 36, E. Konovalts St., Kyiv, 03150, Ukraine, e-mail: voix@ukr.net.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0002-6996-0566>

Introduction. The epistolary heritage of Panteleimon Kulish is nebulized on the different archived establishments of not only Ukraine but also world. Clear that it is not all places, where kept or and the manuscripts of P. Kulish are presently kept. Already the presence of this fact convincingly leads to outstanding of figure of P. Kulish and his value for the Ukrainian culture on the whole. His name many years not only was suppressed (his work was forbidden for the Ukrainian reader), and yet and wrong was trafficked, that inflicted incorrigible consequences for perception his descendants. Time to revive the invaluable forgotten treasures of not only Ukrainian literature but also culture came therefore. To enter in a scientific appeal the epistolary achievements of Kulish as informative resource in the archives of Ukraine, that give an opportunity newly to read his folias and analyse pro-Europe conceptions of development of the Ukrainian culture and histories that are very actual in our stormy to us time .

Actuality. In 1920th the considerable array of epistolary inheritance of Kulish is given out, that and put beginning to scientific approach in edition of epistolary texts of kulish. But, unfortunately, nobody more in detail is stopped on an aspect exactly of European principles of Kulish, that is formed on historical national soil: Ukraine is not only included in that but also creates him.

The aim of the article consists in the scientific reconstruction of epistolary inheritance of Pantelejmon Kulish, Ukraine concentrated in archives, and also in the exposure of European principles, what creations of the Ukrainian national culture fixed in basis.

Research methodology is based, first of all, on the methods of archive, and also on a biographic analysis (for the reconstruction of vital and creative way), on a historical

analysis (for the recreation of chronologic limits in that there was correspondence between addressees), cultural and historical method (sent to the exposure of European principles of construction of Ukrainian society).

Conclusions. Correspondence is an inexhaustible additional source in a study to not only activity or to history of person or establishment but also reflections of feelings, ideas, ideas that managed a sender in the moment of creation of sheet. Letters of Kulish are a living chronicle of our cultural and national life during a half a century – from a 40th to 90th XX century. Character Kulisha is character of living man, with her defects, alarms, eternal search of ideal, that changed opinions and looks, but inflexibly believed in truth of the Ukrainian national idea. Exactly on national principles lines up to the Europe an conception development and activity of any society. That is why Kulish was the first of that time Ukrainian European and it was brightly represented in his lettres.

Key words: *P. Kulish, lettre, epistola, European context, national self-definition.*

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019